

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Конституція України заклала підвалини становлення доступності правосуддя, визначивши, що звернення до суду для захисту прав та свобод людини і громадянина гарантується безпосередньо на підставі Основного Закону (ст. 8), а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124) [2; 1996. – № 30. – Ст. 141]. У Законі «Про судоустрій України» (2002 р.) зазначається, що судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, передбаченому Конституцією й законами України (ст. 3) [10; 2002. – № 10. – Ст. 441].

Питання оскарження рішень суду першої інстанції є одним з визначальних у дослідженнях доступності правосуддя. Основний Закон передбачає дві форми такого оскарження – апеляційну і касаційну (ст. 129). В організаційному плані воно відбивається в ієрархічній побудові судової системи за вертикаллю. Процесуальний аспект цієї проблеми вивчали такі науковці, як І.А. Приходько [12, с. 590-664], В.М. Жуй-

ков [3, с. 74-150], О.Ю. Костюченко [5], А.Й. Осетинський [8], О.Б. Абросимова [1, с.13-21]. Отже, постає завдання визначити засади ієрархічної побудови судової системи.

Питання вибору кількості інстанцій з перегляду судових рішень і форм останнього у світовій практиці вирішуються по-різному, з урахуванням історичного розвитку й національних традицій. Єдиних стандартів щодо цього питання немає, однак аналіз існуючих серед правників поглядів і міжнародно-правових актів (п. 5 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [6]; ч. 2 ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [10; 1998. – № 13 – С. 270-302]) дає підстави підкреслити, що справа має розглядатися по суті 2-ма судовими інстанціями – місцевим та апеляційним судами. Це впливає з правової природи інституту апеляції, який спрямовано на забезпечення законності рішення суду першої інстанції, усунення можливих суддівських

помилки, досягнення більш компетентного розгляду справи шляхом повного (або часткового) перегляду рішення суду колегіальним складом суду.

З огляду на наведений підхід, у кожному випадку має бути забезпечена можливість апеляційного перегляду судового рішення, що не повинно бути зумовлено необхідністю виконання додаткових умов, окрім передбачених процесуальним законом і розсудом певних посадових осіб, від яких залежало б внесення апеляції. З метою гарантування права підсудного на оскарження рішення суду в кримінальному судочинстві доцільно спростити форму подання апеляційної скарги й дозволити підсудним зробити це усно шляхом занесення відповідної заяви до протоколу судового засідання.

Єдиним обґрунтованим винятком із права на апеляцію судової справи можна вважати перегляд рішень, постановлених за участю присяжних засідателів, оскільки процедура її розгляду останньої не може бути забезпечена при апеляційному перегляді. Тому для рішень суду присяжних доцільно передбачити лише можливість касаційного оскарження.

Отже, в побудові судової системи необхідним і достатнім є наявність 2-х загальнодоступних інстанцій: місцевого суду, який

розглядає справи по суті, й апеляційного суду, який наділено повноваженнями з повного перегляду справи й виправлення судових помилок. Існування більшої кількості можливостей перегляду судових рішень у всіх випадках підриває стабільність останніх, затягує загальний строк розгляду судами справи і спричиняє перевитрачання ресурсів держави, спрямованих на забезпечення діяльності судової системи. Подальший перегляд рішень держава повинна забезпечувати лише для справ найскладніших, резонансних і таких, що мають суттєве значення для належного спрямування судової практики.

У касаційній інстанції розглядаються матеріали справи стосовно наявності порушень матеріального і процесуального права. У світовій практиці ці функції виконують органи, які посідають найвище становище в судовій ієрархії. Одночасно призначення вищих судових інстанцій полягає у вирішенні найскладніших питань правозастосування, в належному спрямуванні судової практики й забезпеченні стабільності всієї судової системи. Отже, касаційна інстанція повинна бути організаційно єдиною, оскільки при розподілі її функцій між декількома судами не може бути встановлено одноманітності судової практики.

Верховний Суд (ділі – ВС) Ук-

раїни, як найвищий судовий орган, має концентрувати в собі повноваження касаційної інстанції. Його правовий статус повинен бути посилений у такий спосіб: (1) судові повноваження (в окремих випадках, чітко визначених процесуальним законом) необхідно надати не тільки судовим палатам, а й спільним їх засіданням, а також Пленуму ВС України. Їм належить вирішувати спори, що виникають при неоднаковому застосуванні норм права судами різних юрисдикцій та в інших виняткових випадках, окреслених законом, розглядати справи в порядку виключного провадження; (2) постанови Пленуму ВС України повинні мати для суб'єктів правозастосування обов'язковий характер. Вони вправі давати тлумачення норм права, заповнювати прогалини законодавства; (3) ВС України належить мати повноваження брат у своє провадження й розглядати будь-яку справу, що перебуває на розгляді в судах загальної юрисдикції, з огляду на її складність або важливе значення для суспільства. Така зміна підсудності може мати місце як з ініціативи суддів ВС, так і за клопотанням сторін по справі; (4) Державну судову адміністрацію слід вивести із системи виконавчої влади й підпорядкувати ВС України; (5) ВС України наділити правом законодавчої ініціативи стосовно суспіль-

но важливих питань; (6) усі рішення ВС України по конкретних справах, рішення його органів з внутрішніх питань діяльності судової влади, узагальнення судової практики повинні в обов'язковому порядку розміщуватися як у Єдиному державному реєстрі судових рішень, так і в спеціальному друкованому виданні судової влади.

Аналіз міжнародно-правових стандартів дає підстави стверджувати, що звернення до касаційного суду може бути зумовлено більш суворими обмеженнями стосовно його форми, підстав (наприклад, виключною складністю справи, ціною позову) і передумов (зокрема, необхідністю попереднього перегляду справи апеляційним судом). До того ж присутність особи при розгляді її справи судом касаційної інстанції не є обов'язковою. Найсуттєвішим порушенням права особи на доступ до суду касаційної інстанції слід вважати порушення розумного строку цього розгляду. Вирішити проблему можна шляхом обмеження права на перегляд справ касаційною інстанцією відповідно до їх складності та принципового значення для розвитку судової практики. Є сенс запровадити порядок подання касаційної скарги, коли дозвіл на це даватиме апеляційний суд, зокрема, його колегія у складі 3-х суддів. (До речі, така практика є

досить поширеною в судових системах країн Європи). Це вирішить проблему перевантаження касаційного суду й відповідатиме рівномірному розподілу функціональних обов'язків між судами різних судових інстанцій. (Слід зауважити, що за даними судової статистики судді апеляційних судів найменше навантажені).

З огляду на вищенаведені міркування вважаємо недоцільним утворення додаткових вищих касаційних судів, окрім уже існуючих. У перспективі необхідно розглянути питання про відмову від функціонування вищих спеціалізованих судів з передачею їх повноважень спеціальним судовим колегіям ВС України й суттєвим обмеженням підстав для касаційного перегляду судових рішень.

При визначенні засад побудови судової системи за вертикаллю виникає ще одне важливе питання – співвідношення інстанції по оскарженню судових рішень та їх організаційного втілення в ланках цієї системи. З точки зору доступності оптимальним є варіант «одна судова ланка = одна судова інстанція». Проте його не завжди є змога дотриматися. Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що в більшості країн світу суди, особливо вищі, часто поєднують функції 2–3-х інстанцій. Так, у РФ Федеральний суд республіки (верховний суд),

області, краю, міст федерально-го значення, автономних округів та автономних областей є одночасно судом першої, судом другої і третьої інстанції, а арбітражний цього ж рівня – судом першої і другої інстанцій [8].

Судова система, де яскраво втілюється принцип «одна судова ланка = одна судова інстанція», на пострадянському просторі існує в Естонській Республіці, за Конституцією якої ієрархія судів має такий вигляд: (1) повітові, міські й адміністративні суди, (2) окружні суди, (3) державний суд (статті 148 і 149), що становлять собою, відповідно, суди першої, другої й вищої інстанцій. Окружні розглядають в апеляційному порядку рішення судів першої інстанції, державний суд (який, по суті, є Верховним), як вища судова інстанція розглядає судові рішення в касаційному порядку й одночасно виступає органом конституційного нагляду [11, с. 382, 383]. Така побудова судової системи досить приваблива з погляду її зрозумілості й простоти. Але слід мати на увазі, що Естонія є досить невеликою за розміром і територією країною, загальна площа якої 45,2 тис. кв. км, а населення – 1,44 млн [11, с. 382] (що приблизно дорівнює населенню м. Харкова).

Можна (хоча й з певним застереженням) навести приклад судової системи Швеції, де роль

першої судової інстанції виконують сесійні суди, кожен з яких має свій установлений урядом територіальний округ. Надворний суд – це вища інстанція по справах, що розглядаються нижчими судами; він здійснює нагляд за ними. Верховний суд цієї країни вважається остаточною інстанцією, в якій може бути розглянуто справу. Він також має право слухати низку справ по першій інстанції, в основному пов'язаних з конституційною відповідальністю міністрів і вищих посадовців держави, тобто тут зазначений принцип порушується [4, с. 339-341].

Розглянемо можливість втілення принципу «одна судова ланка = одна судова інстанція» в судовій системі України. Перш за все виникає запитання: чи можливо організаційно поєднати функції 2-х інстанцій в одній судовій ланці? В одному з проектів Закону «Про судоустрій», розробленому В.І. Шишкіним, пропонувалося створити 5 окремих судових ланок, які мали б апеляційно-касаційну ієрархію відповідно до правової спеціалізації [14, с. 10-12]. У ньому наводилася можливість поєднання 2–3-х інстанцій в одній судовій ланці. Такий підхід вбачається помилковим, оскільки він порушує основні засади побудови судової системи.

По-перше, виконання функцій декількох інстанцій має

організаційні вади: часто неможливо забезпечити, щоб справи в порядку касації чи апеляції слухали різні судді. У такому разі суддя навряд чи відхилиться від власного попереднього рішення, по суті, виступатиме суддею у власній справі (в оскарженні йдеться про спір сторони із судом, який ухвалив рішення), а також при цьому порушується безсторонність суду. Окрім того, процесуальним законодавством прямо передбачається заборона участі одного й того ж судді в розгляді справи в різних судових інстанціях і в тій же інстанції при скасуванні попереднього рішення судом вищого рівня (ст. 21 ЦПК, ст. 28 КАС, ст. 55 КПК).

По-друге, у касаційний суд, який має бути вищим судовим органом і виконувати насамперед функцію забезпечення єдності судової практики, призначаються судді з більшим стажем роботи, до яких висуваються суворіші вікові обмеження як певні гарантії їх фахової компетентності. Аналогічна кореляція має місце і стосовно суддів першої й другої (апеляційної) інстанцій. Так, Законом України «Про статус суддів» установлено, що на посаду судді першої інстанції може бути рекомендовано громадянина України не молодше 25 років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в цій галузі не менше 3-х років. Суддею апеляційного суду

може бути громадянин України, який досяг 30 років і має стаж роботи в галузі права не менше 5-ти років, у тому числі не менше 3-х років на посаді судді. Вік судді Вищого спеціалізованого суду не може бути меншим 30 років, а стаж роботи в галузі права – не менше 7-ми років, у тому числі не менше 5-ти років суддівського стажу. Суддею ВС України може бути обраний громадянин України, який досяг 35 років, має стаж роботи не менше 10-ти років, включаючи як мінімум 5 років на посаді судді [2; 1993. – № 8. – Ст. 56]. Свої вимоги передбачені й в інших країнах. Так, в Італії існує система підвищення судді в ранзі з відповідним переведенням до вищого суду після завершення певного строку перебування на посаді [Див.: 7, с. 16].

Отже, при суміщенні функцій декількох інстанцій в одному суді порушується вимога компетентності суду, а значить, і принцип доступності правосуддя.

Третій аргумент, який можна навести проти суміщення кількох інстанцій в одному суді, міститься в рішенні Конституційного Суду (далі – КС) України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів щодо відповідності Основному Закону країни (конституційності) п. 3 ч. 2 ст. 18, статей 32-37, підпункту 5 п. 3 розд. VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону «Про

судоустрій України». У п. 4.2 мотивувальної частини цього рішення зазначено: «Системний аналіз положень частин 2,3,4 ст. 125 і п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України засвідчує, що побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях). За змістом цих положень апеляційною інстанцією названі апеляційні суди, а касаційне провадження може здійснюватися у відповідних судах, визначених ст.125 Конституції України» [10; 2003. – № 51, ч.1. – Ст. 2705]. Функції останніх нині виконують вищі спеціалізовані суди й ВС України, що, по суті, суперечить принципу «одна судова ланка = одна судова інстанція».

Донедавна ВС України теж фактично виконував функції декількох інстанцій. За ЦПК України (1963 р., який втратив чинність) ВС України по першій інстанції розглядав справи за скаргами на рішення, дії чи бездіяльність Центральної виборчої комісії, її заяви про скасування реєстрації певної особи як кандидата в Президента України (статті 243⁶ і 243¹⁰ ЦПК) і скарги на рішення державного органу України у справах релігії, прийняті щодо релігійних організацій (ст. 248¹² ЦПК) [2; 1963. – № 30. – Ст. 464]. Така ситуація порушувала право особи

на оскарження судового рішення, оскільки ВС України є найвищим органом у системі судового устрою держави. Новий ЦПК (2004 р.) застосував принципово інший підхід, згідно з яким усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними в містах, міськими й міськрайонними судами, тобто місцевими (ст. 107) [2; 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492].

Зважаючи на наведені аргументи, слід розглянути доцільність існування Апеляційного суду України, існування якого передбачено Законом «Про судоустрій України» (статті 25 і 26). Його створення зумовлено потребою переглядати в апеляційному порядку судові рішення по справах, розглянутих по першій інстанції апеляційними загальними судами, у тому числі військовими апеляційними. З огляду на забезпечення доступності правосуддя функціонування цього суду вважаємо недоцільним. Пояснимо нашу позицію.

1. Апеляційні загальні суди по першій інстанції розглядають незначне число справ, які на практиці зустрічаються не досить часто. Згідно зі ст. 34 КПК України це справи про злочини (а) проти основ національної безпеки, передбачено статтями 109-114 КК України, і (б) за вчинення яких КК України передбачено покарання

у виді довічного позбавлення волі (ст. 34, п. 3 ст. 26 КПК України). За ст. 36 КПК України військовим судам регіонів, Військово-Морських Сил (як судам першої інстанції) підсудні справи про злочини осіб: (а) які мають військове звання полковника, капітана I рангу й вище, (б) які займають посаду від командира полку, командира корабля I рангу й вище, а також рівних їм за службовим становищем; (в) які вчинили злочин, за який в умовах мирного часу законом передбачено можливість призначення покарання у виді довічного позбавлення волі [2; 1961. – № 2. – Ст. 15].

За даними судової статистики, у 2005 р. апеляційні суди по першій інстанції розглянули й закінчили провадження по 1 тис. кримінальних справ (0,015 % від загальної кількості розглянутих усіма судами цієї інстанції). У 2006 р. ця цифра склала 974 (0,013 %), у 2007 р. – 890 (0,01%) [13, с. 18].

2. Як зазначено у наведеному вище рішенні КС України, побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях) [10; 2003. – № 51, ч. 1. – Ст. 2705]. Існування Апеляційного суду не узгоджується із цим положенням, адже функції цієї інстанції разом з ним виконують

інші апеляційні суди. І хоча Законом «Про судоустрій України» (ч. 2 ст. 25) цей Суд теж віднесе-но до судів апеляційних, фактично він становить іншу, відокремлену ланку судової системи.

3. Фінансування окремого суду потребує значних фінансових та організаційних витрат держави, що, вважаємо, недоцільним через незначний обсяг повноважень, якими він наділений.

4. Такий суд має бути створено в столиці [10; 2002. – № 40. – Ст. 1856], а це віддаляє апеляційну інстанцію з огляду на територіальний аспект.

5. При прийнятті у 2002 р. Закону «Про судоустрій України» діяв ЦПК України 1963 р., за яким суди другої ланки розглядали по першій інстанції низку справ. За ст. 123 цього Кодексу військовим судам регіонів, Військово-Морських Сил (як судам першої інстанції) були підсудні справи на незаконні дії й рішення військових службових осіб та органів військового управління на рівні військових об'єднань і вище. Згідно зі ст. 124 ЦПК України 1963 р. цивільні справи, у яких однією зі сторін був районний (міський) суд чи військовий суд гарнізону, розглядав відповідно ВС України, верховний суд АРК, обласні суди, Київський, Севастопольський міські суди, військові суди регіонів, Військово-Морських Сил [2;

1963. – № 30. – Ст. 464]. Отже, з прийняттям нового ЦПК України, за яким усі цивільні справи по першій інстанції розглядає місцевий загальний суд (ст. 107) [2; 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492], кількість справ, які має переглядати Апеляційний суд України, значно зменшилася, як і потреба в діяльності цієї судової установи.

Наведені аргументи дозволяють дійти висновку про недоцільність запровадження такого інституту, як Апеляційний суд, і запропонувати зосередити розгляд усіх відповідних справ по першій інстанції в місцевих загальних судах. Це підсилить статус суддів цих судів, адже в такий спосіб висловлюється довіра до них. Та й у КПК України зазначено, що розгляд справ про злочини, за які законом передбачена можливість призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, у суді першої інстанції розглядаються судом у складі 2-х суддів і 3-х народних засідателів (ч. 3 ст. 17), тобто слухання більшої частини справ, підсудних апеляційному загальному суду по першій інстанції, є колегіальним [2; 1961. – № 2. – Ст. 15]. Для підвищення рівня компетентності розгляду відповідних справ, що розглядаються без участі представників народу, є сенс запровадити їх колегіальне слухання в місцевих загальних судах (у тому

числі й у військових).

На сьогодні в судовій системі України досліджуваний нами принцип «одна судова ланка = одна судова інстанція» повністю дотримано лише в цивільному судочинстві (місцевий суд, апеляційний суд, ВС України). У кримінальному судочинстві й підсистемі військових судів додатковою ланкою виступає Апеляційний суд України, щодо функціонування якого ми вже висловили свої міркування.

У п.3 розд. III Концепції вдосконалення судівництва для утворення справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів систему судових інстанцій пропонується організувати з урахуванням необхідності забезпечення учасникам судочинства рівних прав на оскарження судових рішень. Для цього кожен суд має виконувати функції лише однієї інстанції: місцеві суди – першої, апеляційні суди – апеляційної, вищі суди – касаційної, ВС України – касаційної інстанції (у виняткових випад-

ках). Цей підхід пояснює потребу утворення в системі судів загальних вищих судів – цивільного і кримінального як касаційної інстанції відповідних юрисдикцій (п. 3 розд. III Концепції) [10; 2006. – № 21. – Ст. 324]. Така ситуація декларує принцип «одна судова ланка = одна інстанція», однак при цьому суттєво звужується роль ВС України, який фактично втрачає статус найвищої інстанції й можливість суттєво впливати на спрямування судової практики, перетворюючись на установу з перегляду справ у виняткових обставинах. Іншим варіантом розв'язання даної суперечності може бути ліквідація вищих спеціалізованих судів і зосередження функцій касаційної інстанції у ВС України, що призведе до підвищення статусу цього органу і збільшить у декілька разів обсяг навантаження на нього. Крім того, такий підхід зумовить необхідність внесення змін до Конституції України, у якій прямо передбачено запровадження вищих спеціалізованих судів (ст. 125).

Список літератури: 1. *Абросимова Е.Б.* Конституционные основы судебной власти в зарубежных странах: Конспект лекций. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2000. – 60с. 2. Відомості Верховної Ради України. 3. *Жуйков В.М.* Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию. – М.: Статут, 2006. – 283 с. 4. *Исаев М.А.* Механизм государственной власти в странах Скандинавии. – М.: Городец, 2004. – 400 с. 5. *Костюченко О.Ю.* Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України. – Автореф дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – К., 2005. – 19 с. 6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966р. Ратифік. Указом Президії Верхов. Ради УРСР № 2148-VIII від 19.10.73 р. // *Международ. документи по правам человека. – Х.: РИФ «Арсин, ЛТД», 2000. – С.64-85.* 7. *Оберто Дж.* Коментар до Закону № 3018-II «Про судоустрій України» // Генеральний директорат з правових питань Ради Європи. – Страсбург, 19.12.2002 р. – PCRED/ DGI/ Exp (2002)52. – 33 с. 8. *Осетинський А.Й.* Організація

та функціональні засади діяльності касаційної інстанції (на прикладі судової палати Вищого господарського суду України). – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10. – К., 2005. – 19 с.

9. О судебной системе Российской Федерации: Федерал. конституц. закон от 15.12.1996 г. // СЗ РФ. – 1997. – № 1. – Ст. 1.

10. Офіційний вісник України.

11. Правоохранительные органы стран Балтии: Учеб. пособ. / Под ред. А.Н. Соколова. – Калининград: Янтарный сказ, 2004. – 427 с.

12. Приходько И.А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы. – СПб.: Изд. дом СПб. гос. ун-та, 2005. – 672 с.

13. Про стан здійснення правосуддя у 2006 р. та завдання на 2007 р.: Постанова розширеного спільного засідання Президії ВС України, президії Ради суддів України та колегії Держсудадміністрації від 16 березня 2007 р., № 13 // Вісн. Верховн. Суду України. – 2007. – № 4. – С. 18-20.

14. Шишкін В.І. Концепція судової реформи (та додаткові матеріали). – К.: Укр. правн. фундація, 1994. – Вип. 1. – 55 с.

Надійшла до редакції 07.03.2008 р.

УДК 347.962

*Е.Є. Сілантьєва, здобувачка
при кафедрі організації судових
та правоохоронних органів
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ЮРИСДИКЦІЇ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ

В умовах триваючої судово-правової реформи необхідність концептуального осмислення проблем судової спеціалізації знов постає як актуальна, оскільки від цього залежить вибір подальших напрямків розвитку судової системи. Незважаючи на це, деякі положення, що стосуються спеціалізації, критеріїв її визначення, поділу юрисдикції спеціалізованих судів, залишаються дискусійними [Див.: 6, с. 5,

6; 7, с. 1, 4]. Отже, метою даної статті є аналіз низки спірних питань розмежування юрисдикції спеціалізованих судів.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий публічний судовий розгляд упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, створеним на